

معرفت‌شناسی

برای دانشجویان روان‌شناسی

حجت‌الاسلام دکتر محمد مهدی عباسی آغوی

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

تابستان ۱۳۹۹

عباسی آغوی، محمدمهدی، ۱۳۶۶.

معرفت‌شناسی برای دانشجویان روان‌شناسی / محمدمهدی عباسی آغوی؛ زیرنظر محمد حسین‌زاده. — قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۹.

سیزده، ۱۵۸ص. — (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۵۳۳: روان‌شناسی؛ ۵۰)

ISBN: 978-600-298-308-4

بها: ۲۱۵۰۰ ریال

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیپا.

کتابنامه. ص. [۱۵۳] ۱۵۶؛ همچنین به صورت زیرنویس. نمایه.

۱. شناخت (فلسفه) -- راهنمای آموزشی (عالی). ۲. Knowledge, Theory of -- Study and teaching (Higher).

۳. شناخت (روان‌شناسی). ۴. Cognition. ۵. شناخت (فلسفه اسلامی). ۶. Knowledge, Theory of (Islam).

الف. حسین‌زاده، محمد، ۱۳۴۵ -، ناظر. ب. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ج. عنوان.

۱۲۱

BD۱۶۸

۶۲۱۷۱۰۲

شماره کتابشناسی ملی

معرفت‌شناسی برای دانشجویان روان‌شناسی

مؤلف: دکتر محمدمهدی عباسی آغوی

ناظر: حجت‌الاسلام دکتر محمد حسین‌زاده

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

صفحه‌آرایی: تحریر اندیشه

چاپ اول: تابستان ۱۳۹۹

تعداد: ۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم-سبحان

قیمت: ۲۱۵۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، نبش میدان علوم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات

۳۷۱۸۵-۳۱۵۱، ص. پ. ۳۲۸۰۳۰۹۰، نامبر: ۳۲۱۱۱۳۰۰)

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اُسکو، پلاک ۴، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

مرکز پخش: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، پلاک ۲۷، تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۴۲۶۳۵-۶

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و هدایت پدیده‌های انسانی در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر است و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی، فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارایی این گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی (ره)، بنیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری «دفتر همکاری حوزه و دانشگاه» را در سال ۱۳۶۱ فراهم کرد و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت استادان حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جامعه علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار بیش از ۵۳۰ عنوان کتاب و شش نشریه علمی اشاره کرد.

این کتاب به عنوان منبع اصلی درس معرفت‌شناسی برای دانشجویان رشته‌های روان‌شناسی، علوم تربیتی و مشاوره در مقطع کارشناسی فراهم آمده است؛ البته دیگر علاقه‌مندان به این زمینه تحقیقی نیز می‌توانند از آن بهره‌مند شوند.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از تلاش‌های مؤلف محترم اثر، حجت‌الاسلام دکتر محمد مهدی عباسی آغوی و نیز از ناظر محترم حجت‌الاسلام دکتر محمد حسین‌زاده سپاسگزاری کند.

تقدیم به

این اثر را تقدیم می‌کنم به پدرم و استادم آیت‌الله هادی عباسی خراسانی (دامت برکاته) که نخستین بار الفبای حکمت نظری و مشق حکمت عملی به من آموخت. و تقدیم به استاد استادم فرزانه ذوالفنون حضرت علامه حسن‌زاده آملی (دام ظلّه العالی) که بضاعت مزجاة این قلم در اثر دعای آن پدر معنوی است.

فهرست مطالب

۱ پیشگفتار

درس اول: آشنایی با معرفت‌شناسی

- ۵ مقدمه
- ۶ معرفت چیست؟
- ۷ تفاوت معرفت در معرفت‌شناسی با شناخت در روان‌شناسی
- ۸ تعریف معرفت‌شناسی
- ۱۰ تاریخچه معرفت‌شناسی
- ۱۱ نگاهی معرفت‌شناختی به روان‌شناسی کنونی در کشور
- ۱۲ چکیده درس
- ۱۲ پرسش‌هایی برای اندیشه بیشتر

درس دوم: عقلانیت یا امکان دستیابی به معرفت

- ۱۳ مقدمه
- ۱۴ از کدام دسته‌اید؟
- ۱۴ ۱. رویکرد متفکران مسلمان در معرفت‌شناسی
- ۱۵ شماری از معرفت‌های یقینی و تردیدناپذیر انسان
- ۱۶ امکان معرفت
- ۱۷ معرفت‌های پذیرفته شده در پی انکار معرفت
- ۱۸ ۲. سوفسطاییان چه می‌گویند؟
- ۱۹ برای مطالعه بیشتر: غرض سوفیست‌ها
- ۱۹ ۳. نسبی‌گرایان و ادعاهای آنان
- ۲۱ ۴. شک‌گرایان و استدلال‌های آنان
- ۲۲ ادله شکاکیت و نقد آن

۲۲	استدلال نخست شک‌گرایان: خطا در ادراکات
۲۴	نقد استدلال نخست شک‌گرایان
۲۴	استدلال دوم شک‌گرایان
۲۴	پاسخ نقضی
۲۵	پاسخ حلی
۲۶	● چکیده درس
۲۶	● پرسش‌هایی برای تفکر
۲۶	● برای مطالعه بیشتر

درس سوم: منابع یا راه‌های معرفت

۲۷	مقدمه
۲۸	مراد از منابع معرفت
۲۸	راه اول: حس
۲۹	احساس و ادراک در روان‌شناسی
۳۰	ارزش حواس ظاهری
۳۰	انواع حس ظاهری
۳۱	انواع حس باطنی
۳۳	حافظه در روان‌شناسی و معرفت‌شناسی
۳۴	راه دوم: عقل
۳۴	کارکردهای عقل
۳۵	جایگاه عقل در روان‌شناسی
۳۶	راه سوم: قلب یا شهود
۳۶	راه چهارم: نقل
۳۷	شرایط اعتبار دلیل نقلی
۳۸	● چکیده درس
۳۸	● پرسش برای پژوهش

درس چهارم: تقسیمات معرفت، حضوری و حصولی

۳۹	مقدمه
۴۰	تعریف علم حضوری و حصولی
۴۱	گونه‌های علم حضوری انسان به خود
۴۳	ویژگی‌های علم حضوری
۴۴	راز خطاناپذیری علم حضوری
۴۵	اشکال به خطاناپذیری علم حضوری
۴۷	درون‌نگری در روان‌شناسی

۴۹	چکیده درس
۴۹	پرسش برای تفکر بیشتر
۴۹	برای مطالعه بیشتر

درس پنجم: علم حصولی و گونه‌های آن

۵۱	مقدمه
۵۲	ویژگی‌های علم حصولی
۵۴	تقسیمات علم حصولی
۵۴	تصور و تصدیق
۵۶	اقسام تصور
۵۷	مفاهیم جزئی
۵۷	۱. تصورات حسی
۵۸	۲. تصورات خیالی
۵۸	۳. مفاهیم وهمی
۶۰	مراحل رشد شناختی در روان‌شناسی و مقایسه آن با مراحل رشد ادراک در فلسفه و منطق
۶۱	چکیده درس
۶۱	پرسش پژوهشی
۶۱	برای مطالعه بیشتر

درس ششم: مفاهیم کلی و ویژگی‌های آن

۶۳	مقدمه
۶۴	چرایی بحث از کلی
۶۵	حقیقت مفهوم کلی
۶۵	۱. نام‌گرایی
۶۶	نقد نام‌گرایان
۶۶	نقد دیدگاه افراطی
۶۸	نقد دیدگاه معتدل
۶۸	۲. نظریه شبیح‌گرایان
۶۹	نقد دیدگاه شبیح‌گرایان
۷۰	۳. نظریه افلاطونیان (مثل)
۷۰	نقد و بررسی
۷۱	۴. نظریه ارسطویان
۷۲	انواع مفهوم کلی
۷۳	ویژگی‌های مفاهیم کلی
۷۳	ویژگی‌های مفاهیم ماهوی (معقول اول)

۷۴	ویژگی‌های مفاهیم منطقی و فلسفی (معقول ثانی).....
۷۵	تمایز مفاهیم منطقی و فلسفی.....
۷۷	● چکیده درس.....
۷۷	● پرسش‌های پژوهشی.....
۷۷	● برای مطالعه بیشتر.....

درس هفتم: نقش حس، عقل و علم حضوری در تصورات

۷۹	مقدمه.....
۸۰	نگاهی به دیدگاه‌های فلاسفه غرب.....
۸۱	نظریه حس‌گرایان.....
۸۲	نقد دیدگاه حس‌گرایان.....
۸۲	نظریه عقل‌گرایان.....
۸۳	دیدگاه دکارت.....
۸۳	دیدگاه کانت.....
۸۴	نقد دیدگاه عقل‌گرایان (فطرت‌گرایان).....
۸۵	دیدگاه برگزیده.....
۸۶	۱. تصورات حسی.....
۸۶	۲. تصورات خیالی.....
۸۷	۳. مفاهیم ماهوی یا معقولات اولی.....
۸۸	۴. مفاهیم منطقی.....
۸۸	۵. مفاهیم فلسفی.....
۹۰	● چکیده درس.....
۹۰	● پرسش‌های پژوهشی.....

درس هشتم: نقش حس و عقل در تصدیقات

۹۱	مقدمه.....
۹۲	انواع قضایا.....
۹۲	اول: حملیه و شرطیه.....
۹۳	دوم: قضیه اولی ذاتی و شایع صناعی.....
۹۴	سوم: هلیت بسیطه و هلیت مرکبه.....
۹۴	چهارم: تحلیلی و ترکیبی.....
۹۵	پنجم: بدیهی و نظری.....
۹۸	نقش حس و عقل در انواع قضایا.....
۹۸	الف) قضایایی که تنها عقل در تصدیق آنها دخیل است.....
۹۸	۱. بدیهیات اولیه.....

۹۸	۲. قضایای تحلیلی
۹۸	۳. حمل اولی ذاتی
۹۹	۴. فطریات
۹۹	۵. قضایای نظری پیشین
۹۹	ب) قضایایی که به کمک عقل از راه علم حضوری به آنها دست می‌یابیم
۹۹	وجدانیات
۹۹	ج) قضایایی که عقل و حس در آن دخیل است
۹۹	۱. حسیات
۱۰۰	۲. تجربیات
۱۰۱	۳. حدسیات
۱۰۱	۴. متواترات
۱۰۱	۵. قضایای نظری
۱۰۳	● چکیده درس
۱۰۳	● برای مطالعه بیشتر

درس نهم: حقیقت صدق

۱۰۵	مقدمه
۱۰۶	بحث حقیقت صدق کجا جریان دارد؟
۱۰۷	پیشینه بحث
۱۰۸	۱. نظریه مطابقی صدق (دیدگاه برگزیده)
۱۱۰	۲. دیدگاه پراگماتیسم (عمل‌گرایان)
۱۱۰	نقد تعریف عمل‌گرایان
۱۱۱	۳. دیدگاه انسجام‌گرایان
۱۱۲	نقد تعریف انسجام‌گرایان
۱۱۳	۴. دیدگاه مبتنی بر فهم مردم
۱۱۳	نقد
۱۱۴	۵. دیدگاه حس‌گرایان
۱۱۴	نقد
۱۱۵	● چکیده درس
۱۱۵	● پرسش‌های پژوهشی
۱۱۵	● برای مطالعه بیشتر

درس دهم: معیار صدق (۱)؛ مبنای گرای

۱۱۷	مقدمه
۱۱۹	نظریه مبنای گرایان

۱۲۰	 راه‌حل اندیشمندان مسلمان
۱۲۰	 راه‌حل نخست
۱۲۰	 ۱. ذاتی بودن صدق
۱۲۱	 ۲. بی‌نیازی از حد وسط
۱۲۱	 ۳. بی‌معنایی پرسش از صدق
۱۲۲	 بررسی راه‌حل بداهت
۱۲۳	 ● چکیده درس
۱۲۳	 ● برای مطالعه بیشتر
۱۲۳	 ● ضمیمه: راه‌حل فطرت‌گرایان، دکارت و پیروان وی

درس یازدهم: معیار صدق (۲)؛ ارجاع به علم حضوری و معیار صدق قضایای پسین

۱۲۵	 مقدمه
۱۲۶	 راه‌حل دوم: چگونگی ارجاع قضایا به علم حضوری
۱۲۶	 ۱. وجدانیات
۱۲۷	 ۲. بدیهیات منطقی
۱۲۷	 ۳. حمل‌های اولی
۱۲۷	 ۴. قضایای تحلیلی
۱۲۸	 ۵. بدیهیات اولیه
۱۲۸	 پاسخ به اشکالات ارجاع بدیهیات اولیه به علم حضوری
۱۲۸	 نخست: چگونگی صدق بدیهیات اولیه بر واقعیات خارجی
۱۲۹	 دوم: کلیت بدیهیات اولیه به لحاظ خارج
۱۲۹	 معیار صدق قضایای پسین
۱۳۰	 راه‌حل مشهور فلاسفه اسلامی
۱۳۱	 راه‌حل استاد حسین زاده
۱۳۲	 راه‌حل شهید صدر
۱۳۶	 ● چکیده درس
۱۳۷	 ● پرسش‌های پژوهشی
۱۳۷	 ● منابعی برای مطالعه بیشتر

درس دوازدهم: معیار صدق (۳)؛ بررسی دیدگاه‌های مخالف

۱۳۹	 مقدمه
۱۴۰	 ۱. دیدگاه پوزیتیویست‌های منطقی (حس‌گرایان افراطی)
۱۴۰	 معیار صدق یا معناداری
۱۴۱	 نقد معیار پوزیتیویست منطقی
۱۴۲	 فرجام تجربه‌گرایی

۱۴۳	۲. دیدگاه انسجام‌گرایان
۱۴۳	شاخصه‌های انسجام‌گروی
۱۴۴	نقد انسجام‌گروی
۱۴۵	دفاع ناتمام از انسجام‌گروی
۱۴۶	۳. دیدگاه پراگماتیست‌ها
۱۴۷	نقد پراگماتیسم
۱۴۸	۴. دیدگاه سازه‌گرایان
۱۴۹	نقد سازه‌گرایان
۱۵۰	حرف آخر در معرفت‌شناسی
۱۵۱	● چکیده درس
۱۵۱	● پرسش‌های پژوهشی
۱۵۲	● برای مطالعه بیشتر
۱۵۳	منابع

نمایه‌ها

۱۵۷	نمایه اصطلاحات
۱۵۸	نمایه اشخاص

پیشگفتار

می تواند آن قدر تیره باشد که چیزی را نبینی؛ ممکن است روشن باشد و روشنگر جهان؛ می تواند دنیا را ریزتر یا درشت تر از آنچه هست، نشان دهد و یا همان گونه که هست، به نمایش بگذارد. شیشه عینک را می گوئیم. معرفت شناسی، یعنی عینکتان را بردارید، شیشه هایش را تمیز کنید و کمی آن را بررسی کنید. آیا عینک من راستگو است؟ قرار است با همین عینک تمام دنیا را ببینم. در میان بخش های مختلف فلسفه، یعنی هستی شناسی، معرفت شناسی، خداشناسی، جهان شناسی و انسان شناسی، شناخت درباره خود شناخت و معرفت بسیار چالش برانگیز است. تقابل فلسفه اسلامی و غرب در بسیاری از موارد بر سر مسائل معرفت شناختی است. روان شناس همانند هر اندیشمند دیگری بی نیاز از مباحث معرفت شناسی نیست. در پژوهش های روان شناسی، چنانچه توجه جدی به بنیان های نظری و مسائل معرفت شناسی در روان شناسی نشود، نوآوری های ژرف در روان شناسی انجام نخواهد گرفت. در راه دشوار رسیدن به حقایق علمی چراغ راهنمای محقق، فهم دقیق از مبانی معرفت شناسی است.^۱ افزون بر این، فهم روان شناسی موجود به صورت پایه ای و نقد و ارزیابی مبانی آن بدون آگاهی از مبانی معرفت شناختی آنها امکان پذیر نیست و نیز اعتبار بخشی به یافته های روان شناسی موجود و روان شناسی مطلوب با ساختن بنای محکمی از معرفت شناسی انجام خواهد گرفت. معرفت شناسی سنگ بنای اصلی هر معرفت و علم است. دانش پژوهان روان شناسی، درسی با عنوان «معرفت شناسی» را در قالب دو واحد نظری

۱. لطف آبادی، «خرد مینوی در روان شناسی علمی برای پژوهش های روان شناسی و علوم تربیتی در ایران»، فصلنامه علوم انسانی- اجتماعی حوزه و دانشگاه، زمستان ۱۳۸۵.

می‌گذرانند و نبودن متن درسی ویژه مشکلاتی برای این عزیزان ایجاد کرده است؛ همچنین سنگینی مباحث معرفت‌شناسی، به‌ویژه برای کسانی که منطق و فلسفه کمتر خوانده‌اند و نیز ارتباط برقرار نکردن با مسائل این درس موجب شد تا کتابی در این زمینه نگارش شود. تلاش ما در این کتاب بر آن بود تا از نظر قالب، متن را روان و آسان‌یاب و از نظر محتوا مباحث معرفت‌شناختی را مرتبط با مسائل روان‌شناختی بنگاریم. تدریس این کتاب پیش از انتشار برای بیش از صد دانشجوی روان‌شناسی که سابقه تحصیل علوم عقلی نداشتند و استقبال و علاقه آنها مرا به موفقیت در این هدف امیدوار نمود. فعالیت‌های فراوان و متنوع در خلال دروس، دریافت مطالب را آسان‌تر و مشارکت دانش‌پژوه را افزون‌تر کرد.

سیر مباحث این کتاب که سفارش می‌شود استادان و دانش‌پژوهان در تدریس و مطالعه بدان پایبند باشند، بدین شرح است:

درس اول: کلیات

درس دوم: عقلانیت یا امکان دستیابی به معرفت

درس سوم: منابع یا راه‌های معرفت

درس چهارم: تقسیمات معرفت؛ حضوری و حصولی

درس پنجم: علم حصولی و گونه‌های آن

درس ششم: مفاهیم کلی؛ حقیقت، ویژگی‌ها و اقسام آن

درس هفتم: نقش حس، عقل و علم حضوری در تصورات

درس هشتم: نقش حس و عقل در تصدیقات

درس نهم: حقیقت صدق

درس دهم: معیار صدق (نظریه قدما)

درس یازدهم: معیار صدق (نظریه ارجاع به علم حضوری)

درس دوازدهم: معیار صدق (نقد دیدگاه‌های دیگر)

اتمام این اثر را مدیون تحصیل در رشته روان‌شناسی و نیز شاگردی استاد حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمد حسین‌زاده در دوره دکتری فلسفه تطبیقی می‌دانم و اینجانب خدا را بر این مهم سپاسگزارم و بی‌نهایت از نظارت و ارزیابی استاد خرسند و قدردانم. بی‌تردید بدون پیگیری‌های مدیر محترم گروه روان‌شناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، آیت‌الله سیدمحمد غروی‌راد، این اثر به ثمر نمی‌نشست که از ایشان بسیار سپاسگزارم و نیز ممنون

کمک‌های برادر بزرگوارم حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمدصادق عباسی آغوی هستم که نقطه شروع این کتاب شد و برخی مطالب را برای من تلخیص و دسته‌بندی کرد. در پایان افتخار می‌کنم که این سطور ارزش نگاه شما را داشته باشد و این افتخار بیشتر خواهد شد، هرگاه نقدهای تیزبینانه شما را برای چاپ‌های بعدی دریافت کنم.

محمد مهدی عباسی آغوی

قم مقدس

www.Ketab.ir